

Оксана Грабовська, к. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

НАЛЕЖНІСТЬ ДОКАЗІВ

Oksana Grabovska, PhD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

RELEVANCE OF EVIDENCE

The article deals with legal regulation of relevance of evidence in civil process of Ukraine. The author adduces several definitions of relevance of evidence to prove the novelty of her research. Taking into account etymological features of this concept and nature of civil procedural evidence the author's definition of relevance of evidence has been proposed. Contradictions and gaps in regulation of relevance of evidence rule by civil procedural legislation of Ukraine and allocation of rights and obligations for proof have been revealed. Reasonability of introducing amendments to Art. 58 of Civil procedural Code of Ukraine has been substantiated. Fundamental and practically important conclusions for the purpose of improving of legal regulation of proving process have been formulated.

Key words: civil process, proof, establishment of facts and circumstances, subject of proof, relevant evidence, irrelevant evidence, admissibility of evidence.

Виходячи із законів логіки, доказати факти або обставини справи можуть лише ті докази, які їх підтверджують або спростовують, тобто докази, які мають безпосереднє відношення до справи, містять дані про факти (обставини), які підлягають встановленню та складають предмет доказування. Тому із поданих до суду сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі доказів, до дослідження та оцінки беруться лише ті з них, які мають зв'язок із фактами та обставинами, що встановлюються.

Правило належності доказів закріплено у ст. 58 ЦПК України: належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування.

Враховуючи тлумачення поняття «належність» як те, що має зв'язок з ким-, чим-небудь, стосунок до кого, чогось¹, та переносячи його у площину сфери доказування та встановлення фактів і обставин у цивільному процесі, видається, що правило, закріплене у ст. 58 ЦПК України, є обгрунтованим. Наприклад, у справах про поновлення на роботі та стягнення заробітної плати за вимушений прогул посилення відповідача на те, що позивач був звільнений з попередньої роботи не за власним бажанням, про що записано у трудовій книжці, а, отже, неналежним чином виконував свої професійні обов'язки не лише на посаді, з якої звільнений, не може вважатися належним доказом, оскільки такі факти чи обставини не входять до складу фактів та обставин предмета доказування у цій справі. Втім, що стосується прив'язки законодавця до предмета доказування, видається, що вона є правильною по суті, але зрозумілою, здебільшого, юристам. Складно уявити, що будь-яка особа, яка звертається до суду за судовим захистом, чи яка вступає у вже відкрите провадження як інша особа, яка бере участь у справі, і не має юридичної освіти, обізнана про таку юридичну процесуальну категорію як «предмет доказування». Тому думається, що **доцільно правило належності, закріплене у ч. 1 ст. 58 ЦПК України, викласти у наступній редакції: «Належними є докази, що містять інформацію про факти та обставини, якими сторони, інші особи, які беруть участь у справі, обгрунтовують свої вимоги чи заперечення».**

Звісно, висновок про те, що докази є належними, робиться судом з урахуванням сукупності фактів та обставин, з яких сформовано предмет доказування, оскільки саме вони потребують доказування та встановлення. Втім, видається, що положення законів повинні бути максимально зрозумілими для усіх осіб, які до них звертаються, тим паче, що у цивільному процесі фізичні особи не завжди користуються послугами професійних представників.

¹ Яременко, В., Сліпушко, О. (1999). Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах. Том 2. Київ: Вид-во «АКОНІТ», 762.

Правило належності доказів знайшло опосередковане відображення і в інших нормах ЦПК України. Зокрема, згідно із п. п. 5 та 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України, у **позовній заяві позивач повинен зазначити обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги**, а також зазначити докази, що підтверджують кожен обставину. Таким чином, вже на цьому етапі позивач (заявник) відображає взаємозв'язок фактів та обставин, які наводяться у заяві, з доказами.

Відповідно до ст. 136 ЦПК України, у **заяві про виклик свідка необхідно зазначити обставини, які свідок може підтвердити**, а відповідно до ч. 3 ст. 180 ЦПК України перед допитом свідка головуючий встановлює стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Отже особа, яка бере участь у справі і просить суд про залучення свідка у процес, повинна зазначити у клопотанні взаємозв'язок можливих показань свідка з фактами та обставинами, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення. Суд, встановлюючи стосунки свідка із сторонами, іншими особами, які беруть участь у справі, також, насамперед, з'ясовує належність його показань до фактів та обставин, які встановлюються.

При витребуванні доказів судом у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, у заяві про витребування доказів **необхідно зазначити обставини, які може підтвердити доказ** (ст. 137 ЦПК України), тобто вказати на належність чи зв'язок доказу з фактами чи обставинами, які підлягають доказуванню та доведенню.

У наукових джерелах сутність правила про належність доказів у цивільному процесі розкривається по-різному. Зокрема, М.К. Треушніков зазначає, що належність доказів – це міра, що визначає залучення в цивільний процес у конкретній справі лише потрібних та достатніх засобів доказування, правило поведінки¹. Критерій «потрібність» у цьому випадку відповідає змістовному навантаженню категорії «належність доказів», оскільки потрібні докази – це, вірогідно, такі докази, без яких не можна здійснити доказування та встановлення фактів і обставин. Іншими словами, це необхідні докази, без яких доказування є неможливим. Що ж стосується достатності, видається, що висновок про достатність чи недостатність доказів здійснюється судом після висновку про те, які з наданих доказів є належними та допустимими, а вже сукупність належних та допустимих доказів сприяє висновку про достатність доказів для обґрунтування певного факту чи обставини.

Вказівка М.К. Треушнікова на те, що належність доказів водночас є правилом поведінки, є неоднозначною. Вірогідно, вчений хотів підкреслити, що особами, які беруть участь у справі, до суду мають подаватися лише ті докази, які містять інформацію про факти та обставини, які доказуються ними та встановлюються судом. Подання неналежних доказів сприятиме втраті часу та зусиль суду, затягуванню процесу, а також недоказаності та недоведеності фактів та обставин, ухваленню несприятливого для особи, яка подала неналежні докази, рішення. Видається, у цьому контексті слід говорити не про правило поведінки, а про дотримання вимог цивільного процесуального закону про подання до суду належних доказів, тобто доказів, які містять інформацію про факти і обставини, якими обґрунтовуються вимоги та заперечення, та з яких судом сформовано предмет доказування.

Г.Л. Осокіна характеризує належність доказів у цивільному процесі **як категорію, яка характеризує судовий доказ з боку його змісту, тобто інформації**². Вбачається, що в усіх контекстах сутністю доказу виступає його зміст чи інформація, яка дозволяє судити і про належність, і про допустимість, і про достатність та достовірність тощо. Тому така точка зору не виражає особливостей змісту поняття «належність доказів».

В окремих джерелах належність доказів обґрунтовано розкривається з урахуванням закріпленого у ч. 1 ст. 57 ЦПК України поняття «докази» у наступний спосіб: належними вважатимуться докази, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення сторін або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення³.

Належність доказів деякі вчені називають «принципом належності доказів, який є процесуальним фільтром, за допомогою якого на основі внутрішнього переконання суд відкидає докази, що не стосуються справи, що розглядається»⁴. Тобто, у цьому разі сутність належності доказів розкривається не у прямому значенні, як це має місце у ст. 58 ЦПК України та у більшості

¹ Треушніков, М.К. (1981). *Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе*. Москва: Юрид. лит., 26-27.

² Осокіна, Г.Л. (2010). *Гражданский процесс. Общая часть*. 2-е изд., перераб. Москва: Норма, 658.

³ Бичкова, С.С. (2009). *Цивільне процесуальне право України*. Київ: Атіка, 216.

⁴ Тертишніков, В.І. (2015). *Цивільний процес України*. Харків: "Юрайт", 141.

висновків про сутність належності доказів у цивільному процесі, а виражає здебільшого інший бік – наслідки подання неналежних доказів.

Водночас Т.В. Сахнова розкриває належність доказів не як правило, якого слід дотримуватися, як це прийнято багатьма вченими¹, а як одну з ознак доказів, яка розкриває об'єктивний зв'язок інформації з обставинами, що підлягають встановленню². Такий самий зміст, але у дещо інший спосіб, за допомогою інших термінів, закладено у поняття належності доказів й іншими вченими. Зокрема, Т.В. Рудою висловлена думка про те, що належність доказу визначає його об'єктивну можливість підтверджувати обставину, що має значення для вирішення справи³.

Наведені приклади свідчать про те, що кожен науковець у висновках про сутність поняття «належність доказів», відштовхується від різних критеріїв, а також акцентують увагу на аспектах, які здаються найбільш важливими для розуміння сутності поняття «належність доказів». Видається, що з усього масиву висновків, змістовному навантаженню поняття «належність доказів» може відповідати наступний: **належними є докази, отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню особами, які беруть участь у справі, та встановленню судом.** Такий висновок відповідає етимології терміну «належність»⁴, а також природі цивільного процесуального доказування.

Неоднозначним є питання про те, яким суб'єктам належить право (обов'язок) визнавати докази належними чи неналежними, а також про юридичне значення таких висновків. Зазвичай належність доказів розкривають в рамках компетенції суду⁵. Цивільне процесуальне законодавство прямої відповіді на це питання не містить. Разом з тим, **ст. 58 ЦПК України прив'язує правило про належність доказів до предмета доказування:** належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. У цивільному процесі предмет доказування встановлюється судом, що пов'язано з його компетенційними обов'язками⁶. Частина 3 ст. 58 ЦПК України встановлює, що суд не бере до уваги докази, які не стосуються предмета доказування, а ч. 3 ст. 212 ЦПК України саме до повноважень суду відносить оцінку належності доказів. Таким чином, питання про те, чи є докази, надані особами, які беруть участь у справі, належними, робиться саме судом. Втім логічно, що питання про належність доказів, тобто про їх здатність обґрунтувати вимоги чи заперечення, стоїть і перед особами, які беруть участь у справі, та на яких законом покладено обов'язок подавати докази. Без урахування такого логічного зв'язку між фактом чи обставиною з відповідним доказом чи доказами, доказова діяльність втрачає сенс. Частина 2 ст. 58 ЦПК України також встановлює, що сторони мають право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень, іншими словами, доводити, що запропонована інформація з джерел, визначених законом, підтверджує факти чи обставини, що доказуються.

У контексті аналізу регулювання належності доказів ст. 58 ЦПК України не може не звертати на себе увагу редакція частини другої, яка, як вже йшлося вище, закріплює право обґрунтувати належність доказів **лише за сторонами.** Видається, що таке регулювання не відповідає ч. ч. 2 та 3 ст. 10 ЦПК України, які закріплюють рівність прав усіх осіб, які беруть участь у справі, у доказуванні та обов'язок довести обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог чи заперечень, а також ст. 27 ЦПК України, яка серед сукупності змагальних прав, якими наділені усі без виключення особи, які беруть участь у справі, закріплює право подавати докази та давати усні та письмові пояснення, подавати свої доводи та міркування, відтак і право обґрунтовувати належність доказів до фактів та обставин, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення.

¹ Комаров, В.В. (2011). *Курс цивільного процесу.* Харків: Право.

² Сахнова, Т.В. (2008). *Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты.* Москва: Волтерс Клувер, 367.

³ Руда, Т.В. (2012). *Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз.* Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 12.

⁴ Яременко, В., Сліпущко, О. (1999). *Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах. Том 2.* Київ: Вид-во «АКОНІТ», 762.

⁵ Напр., див.: Харитонов, О., Харитонova, О.І., Голубева, Н.Ю. (2011). *Цивільний процес України.* Київ: Істина, 150-151.

⁶ Грабовська, О. (2015). Суб'єкти формування предмета доказування у цивільному процесі. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє.* Харків: Східно-українська науково-юридична організація, 18-20.

Частина 2 ст. 58 ЦПК України протирічить також ст. 137 ЦПК України, якою урегульовано процесуальний порядок витребування судом доказів. По-перше, право звернення до суду із клопотанням про витребування доказів належить усім особам, які беруть участь у справі, а по-друге, особа, яка звертається із заявою про витребування доказів повинна зазначити, зокрема, який доказ необхідно витребувати та обставини, які може підтвердити такий доказ. Тобто і в цьому випадку по суті йдеться про право усіх осіб, які беруть участь у справі, обґрунтовувати належність доказів.

Логіка цивільних процесуальних правовідносин також зумовлює питання про те, чи можна вважати суб'єктами, яким не належить право обґрунтовувати належність доказів, наприклад, третіх осіб, особливо тих, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, які прирівнені законом у правах та обов'язках до позивача (ч. 1 ст. 34 ЦПК України), представників сторін та третіх осіб, заявників у справах окремого провадження та інших осіб, які беруть участь у справі? Ураховуючи викладене, видається правильним ч. 2 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: **«Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право обґрунтовувати належність доказів, що подані ними в обґрунтування вимог чи заперечень».**

І так, на предмет належності доказів, докази оцінюються і судом, і сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. При цьому і суд, і особи, які беруть участь у справі, оцінюють докази в одному аспекті – з точки зору їх здатності підтвердити або спростувати факти чи обставини, але висновок суду про належність доказів чи, навпаки, неналежність, має зовсім інші юридичні наслідки, ніж висновки осіб, які беруть участь у справі. Відбираючи докази для фактичної передачі їх суду в обґрунтування своїх вимог чи заперечень, сторони, інші особи, які беруть участь у справі, швидше за все переконані у їх належності, і такий висновок сприяє або не сприяє підтвердженню чи спростуванню фактів та обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги. Від висновку ж суду про належність чи неналежність доказів, залежать результати судочинства, задоволення чи відмова у задоволенні вимог.

Перебачити у законі сукупність належних доказів, які обґрунтовують той чи інший факт або обставину, неможливо, тому пізнавальні здібності судді відіграють важливу роль у контексті визнання доказів, наданих особами, які беруть участь у справі, належними. Не менш важливу роль відіграє здатність логічно мислити при вирішенні судом питання про сприяння особам, які беруть участь у справі, у доказуванні. Зокрема, у разі надходження клопотання про витребування доказів у порядку, передбаченому ст. 137 ЦПК України, необхідно визначитись з питанням про те, чи є належним доказ чи докази, які вимагається витребувати, тобто чи можуть вони містити інформацію про факти та обставини, що складають предмет доказування? Зрозуміло, що під час вирішення питання про задоволення клопотання про витребування доказів однозначно зробити висновок про те, чи є витребувані докази належними без дослідження їх змісту неможливо, але обов'язок особи, яка подає клопотання про витребування доказів вказати на обставини, які може підтвердити цей доказ, закріплений у ч. 2 ст. 137 ЦПК України, сприяє у цьому.

Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства України дозволяє стверджувати, що прямої норми про те, на якому етапі цивільного судочинства суд має право чи зобов'язаний встановлювати належність доказів, немає. Зокрема, ст. 58 ЦПК України, яка є основною у регулюванні правила належності доказів, це питання не розкриває. Відповідно до ч. ч. 3 та 4 ст. 212 ЦПК України, оцінка доказів судом, у тому числі й на предмет їх належності, відображається у мотивувальній частині судового рішення. Оскільки вказана стаття розміщена у Главі 7 «Судові рішення», логічно, що докази аналізуються щодо їх належності до встановлюваних фактів та обставин під час ухвалення рішення. Однак вбачається, що оцінка доказів, у тому числі й щодо належності доказів, не може не здійснюватися протягом усього провадження, і навіть до виникнення цивільного процесу, під час вирішення питання про відкриття провадження у справі. Докази, на які вказується у позові чи заяві та які додаються, не можуть не аналізуватися з точки зору їх належності до викладених фактів і обставин. Так само аналізуються докази й протягом усього часу провадження, наприклад, під час попереднього судового засідання, підготовки справи до судового розгляду. Але більш ґрунтовний висновок про належність доказів об'єктивно може бути зроблений після їх дослідження у судовому засіданні, оскільки цьому сприяє реалізація принципів змагальності, рівності, безпосередності, усності тощо. Очевидно саме тому обов'язок оцінки доказів на предмет їх належності урегульовано законодавцем у ст. 212 ЦПК України «Оцінка доказів».

Виходячи з викладеного, слід підсумувати наступне.

1. Належними є докази, отримана інформація з яких має взаємозв'язок з фактами та обставинами, що підлягають доказуванню особами, які беруть участь у справі, та встановленню судом.

2. Частиною 1 ст. 58 ЦПК України встановлено, що належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Видається, що прив'язка законодавця до предмета доказування є зрозумілою, здебільшого, юристам. З метою надання більшої визначеності цьому положенню, а також правильного розуміння усіма учасниками цивільного процесу, особливо тими, які беруть участь самостійно, не користуючись послугами професійного представника, доцільно ч. 1 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: «Належними є докази, що містять інформацію про факти та обставини, якими сторони, інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги чи заперечення».

3. Правило належності доказів, закріплене у ст. 58 ЦПК України, сприяє більш швидкому та правильному розгляду справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Відхиляючи неналежні докази на вимогу ч. 3 ст. 58 ЦПК України, суд тим самим економить зусилля та час, прискорює захист прав, свобод та інтересів. Разом з тим, вимога цивільного процесуального закону про повноту та всебічність з'ясування обставин справи (ч. 3 ст. 213 ЦПК України), потребує обережності в оцінці доказів на предмет їх належності.

4. Частина 2 ст. 58 ЦПК України, закріплюючи право обґрунтовувати належність конкретного доказу для підтвердження вимог чи заперечень виключно як право сторін, протирічить положенням ч.ч. 2 та 3 ст. 10 ЦПК України про рівність прав усіх осіб, які беруть участь у справі, у доказуванні та обов'язках по доведенню обставин, а також ст. 27 ЦПК України, яка серед сукупності змагальних прав, якими наділяє усіх без виключення осіб, які беруть участь у справі, закріплює право подавати докази та давати усні та письмові пояснення, подавати свої доводи та міркування тощо, що, безумовно, необхідно сприймати таким, що включає й право обґрунтовувати належність доказів до фактів та обставин, якими обґрунтовуються вимоги чи заперечення.

5. Частина 2 ст. 58 ЦПК України суперечить також положенням ст. 137 ЦПК України, якими урегульовано процесуальний порядок витребування судом доказів. По-перше, право звернення до суду із клопотанням про витребування доказів належить усім особам, які беруть участь у справі, а по-друге, у заяві про витребування доказів особа, яка звертається, повинна зазначити, зокрема, який доказ вимагається витребувати, та обставини, які може підтвердити цей доказ. Тобто і в цьому разі, по суті йдеться про право усіх осіб, які беруть участь у справі, обґрунтовувати належність доказів. Тому видається правильним ч. 2 ст. 58 ЦПК України викласти у наступній редакції: «Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право обґрунтовувати належність доказів, що подані ними в обґрунтування вимог чи заперечень».

6. Докази на предмет їх належності оцінюються як судом, так і особами, які беруть участь у справі. При цьому і суд, і особи, які беруть участь у справі, оцінюють докази в одному аспекті – з точки зору їх здатності підтвердити або спростувати факти чи обставини, але висновок суду про належність доказів чи, навпаки, їх неналежність, має абсолютно інші юридичні наслідки, ніж висновки осіб, які беруть участь у справі. Від висновку суду про належність чи неналежність доказів, залежать результати судочинства.

7. Оцінка судом доказів щодо їх належності здійснюється як до виникнення судочинства, так і під час вирішення питання про відкриття провадження у справі та протягом усього провадження. Оцінка ж судом доказів щодо їх належності під час ухвалення рішення є остаточною, і результати саме цієї оцінки відображаються у мотивувальній частині судового рішення.

References:

1. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1999). *Noviy tлумachniy slovník ukrayinskoyi movi v chotiroh tomah. Tom 2* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in four volumes. Volume 2]. Kyiv: AKONIT, 910 [in Ukrainian].
2. Treushnikov, M.K. (1981). *Otnosimost i dopustimost dokazatelstv v grajdanskom processe* [The relevance and admissibility of evidence in civil proceedings]. Moscow: Yurid. lit [in Russian].
3. Osokina, G.L. *Grajdanskii process. Obschaya chast* [Civil procedure. General part]. 2 izd., pererab. Moscow: Norma [in Russian].
4. Bichkova, S.S., Biryukov, I.A., Bobrik, V.I. ta in. (2009). *Tsivilne protsesualne pravo Ukrayini* [Civil procedure law of Ukraine]. Pidruchnik [Tutorial]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
5. Tertishnikov, V.I. (2015). *Tsivilniy protses Ukrayini: Nauk.-prakt. posib.* [Civil process of Ukraine: Science.-pract. allowance]. Kharkiv: Yurayt [in Ukrainian].

6. Komarov, V.V., Bigun, V.A., Barankova, V.V. ta in. (2011). *Kurs tsivilnogo protsesu: pidruchnik* [The course of the civil process: the textbook]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Sahnova, T.V. (2008). *Kurs grajdanskogo processa: teoreticheskie nachala i osnovnie instituti* [The course of the civil process: theoretical beginning and basic institutions]. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
8. Ruda, T.V. (2012). *Dokazi i dokazuvannya v tsivilnomu protsesi Ukrayini i SShA: porivnyalno-pravoviy analiz* [Evidence and proof in civil proceedings of Ukraine and the USA: comparative legal analysis]. Avtoreferat dis. na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata yuridichnih nauk [The author's abstract dis. on competition of a scientific degree of candidate of legal Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Grabovska, O. (2015). Sub'ekti formuvannya predmeta dokazuvannya u tsivilnomu protsesi [The entities forming the subject of proof in the civil process]. *Yuridichna nauka Ukrayini: istoriya, suchasnist, maybutne. Mizhnarodna naukovo-praktichna konferentsiya* [Legal science of Ukraine: history, present, future.» International scientific-practical conference]. Kharkiv: Shidno-ukrayinska naukovo-yuridichna organizatsiya [in Ukrainian].